

Načo je sloboda slova?

Jozef Duháček

5. apríla 2024 † *Politika* † *Komentár*

Je ľahké tvrdiť, že človek má na niečo právo. Ľudia to robia bežne. Odôvodniť takéto tvrdenie je však podstatne zložitejšie a preto je viac takýchto tvrdení ako dôkazov. Avšak aj upieranie nejakého práva sa dá rovnako ľahko tvrdiť a rovnako ťažko odôvodniť. Téma slobody prejavu tak prináša príklady oboch druhov tvrdení.

Prečo máme veriť, že existuje morálne právo na slobodu prejavu, ktoré je také rozsiahle, že napríklad umožňuje ľahko dostupnú pornografiu? Alebo prečo veriť, že právo na slobodu prejavu nie je také rozsiahle, aby umožňovalo napríklad popieranie holokaustu alebo rasizmus? Tvrdenia sa robia ľahšie ako odôvodnenia.

Tam, kde sa morálny a politický diskurz zvrhol vo vojnu súperiacich intuícii a pocitov sa treba vrátiť k prvým princípom. Najskôr treba položiť otázku, či ľudské bytosti majú vôbec nejaké práva. Na základe toho potom zistíme, či existuje niečo také ako právo na slobodu prejavu a ak áno, aký je jeho rozsah a obmedzenia. K týmto otázkam pristúpme v rámci tradície prirodzeného práva, ktorá čerpá z Aristotela a sv. Tomáša Akvinského.

Ilustračný obrázok, zdroj: wikimedia commons

Prirodzené právo a prirodzené práva

Táto tradičná teória prirodzeného práva začína tézou, že veci, ktoré tvoria svet okolo nás, majú prirodzenosť alebo esenciu a že na základe svojej prirodzenosti sú zamerané na dosiahnutie určitých cieľov. Tento pohľad sa niekedy nazýva teleologický esencializmus.

To, čo uľahčuje realizáciu týchto prirodzených cieľov, je podľa teórie prirodzeného zákona pre vec dobré, a to, čo takúto realizáciu marí, je pre vec zlé. Napríklad pre strom je dobré, ak dokáže zapustiť silné a hlboké korene do zeme, a je preň zlé, ak tomu bráni poškodenie, choroba alebo termity. Úsudky o tom, čo je dobré a čo zlé, sú úplne objektívne, založené na faktoch o povahe týchto vecí a ich teleologických – k prirodzenému cieľu založených – vlastnostiach.

To, čo platí o iných prírodných javoch, platí aj pre ľudské bytosti. Máme prirodzenosť alebo podstatu a naša prirodzenosť nás smeruje k realizácii určitých špecifických cieľov. Podľa teórie prirodzeného práva sme od prirodzenosti racionálne sociálne živočíchov. Z toho plynú ciele ako zabezpečenie potravy a reprodukcia pre živočíšnu stránku našej prirodzenosti. Racionálna stránka našej prirodzenosti má ďalšie ciele, ktoré sú pre nás jedinečné, a tiež transformuje ciele, ktoré zdieľame so zvieratami. Racionalita zahŕňa schopnosť vytvárať abstraktné pojmy, robiť úsudky o pravdivosti alebo nepravdivosti výrokov a logicky postupovať od jedného výroku k druhému. To umožňuje filozofiu, vedu, morálku, náboženstvo, právo, umenie, hudbu, literatúru a kultúru všeobecne. Mení to, čo je u zvierat obyčajné kŕmenie, na spoločenskú udalosť. To, čo u zvierat predstavuje len obyčajné párenie, mení na inštitúciu manželstva a rodiny.

Uvedomenie si týchto cieľov je pre nás objektívne dobré. A čokoľvek marí realizáciu týchto ľudských cieľov, je pre nás objektívne zlé. Ako racionálne bytosti môžeme poznať, čo je pre nás dobré alebo zlé a rozhodnúť sa, či sa budeme snažiť o to prvé a vyhnúť sa tomu druhému alebo aj nie. A pretože takéto usilovanie o dobro a vyhýbanie sa zlu je riadené vôľou, nadobúda morálny charakter.

Mať právo znamená mať morálnu moc vyhlásiť nejakú vec alebo čin za svoje. Právo na svoj domov znamená mať morálnu moc zmeniť ho a zariadiť ho podľa vlastného uváženia, pozvať dovnútra kohokoľvek koho si želá, zabrániť iným, aby si ho vzali alebo ho používali, predať ho druhému alebo ho zbúrať.

Mnoho teoretikov tradičného prirodzeného zákona by tvrdilo, že existencia takýchto práv je dôsledkom našich záväzkov vyplývajúcich z prirodzeného zákona. Napríklad naša prirodzenosť nás smeruje k manželstvu a rodine. Prirodzene, naplnenie tohto cieľa predpokladá najst si partnera, s ktorým môžeme mať deti. Keď už máme deti, naša prirodzenosť nás smeruje k tomu, aby sme sa o ne hmotne a duchovne starali, aby prosperovali aj ony aj rodina, ktorej sú súčasťou. Ak nás prirodzenosť orientuje na vytváranie rodín a zaväzuje nás, aby sme sa o ne postarali, potom na to musíme mať morálnu moc alebo právo. Prirodzený cieľ – založenie rodiny – je teda pre teóriu prirodzeného zákona základom práva uzavrieť manželstvo, vychovávať a inak sa starať o svoje deti.

Vo všeobecnosti v teórii prirodzeného zákona fungujú práva ako záruky našej schopnosti dosahovať ciele, ku ktorým nás naša prirodzenosť smeruje, a plniť záväzky, ktoré nám ukladá prirodzený zákon. Ale tento teleologický základ práva aj obmedzuje. Napríklad, deti bez príkladu a poučenia, ktoré im pôvodne poskytli ich rodičia by zostali hlúpe, rodičia majú podľa prirodzeného zákona právo ich vychovávať – učiť ich rozlišovať správne od nesprávneho, dávať im náboženskú formáciu a odovzdávať základné životné zručnosti atď. Ale nemajú právo učiť ich hocičo. Žiadny rodič nemá podľa prirodzeného zákona právo učiť dieťa, aby žilo v zločine, užívalo drogy alebo sa ponorilo do víru sexuálnej nemravnosti. Tieto veci by totiž zmarili schopnosť dieťaťa naplniť ciele a realizovať povinnosti, ktoré mu stanovila prirodzenosť, a práva existujú práve na uľahčenie plnenia týchto cieľov.

Ilustračný obrázok, zdroj: flickr.com

Právo na slobodu prejavu

Reč je prirodzená ľudská schopnosť – rovnako ako kráčanie, uchopovanie vecí, jedenie, vnímanie a podobne – a jej funkciou je sprostredkovať ostatným myšlienky hovoriaceho. Preto ľudské bytosti nemôžu prekvitať bez slobody vyjadrovať svoj názor o nič viac, ako by mohli prekvitať bez slobody chodiť, jesť, vidieť a počuť atď. Vzhľadom na teleologický základ práv ako garancie našej schopnosti robiť to, čo potrebujeme, aby sme dosiahli ciele, ku ktorým nás orientuje naša prirodzenosť smeruje, z toho vyplýva, že podľa prirodzeného zákona existuje právo na slobodu prejavu.

Medzi vecami, ktoré môžeme vyjadriť prostredníctvom reči, sú pocity a emócie, no predovšetkým to, čo je v našom intelektu – najmä naše úsudky o tom, čo je pravda alebo dobro. U ľudí je dokonca aj vyjadrenie pocitu alebo emócie typicky filtrované cez intelekt. Ak poviem „Bolí to!“ namiesto toho, aby som len plakal alebo poviem „To je úžasné!“ namiesto toho, aby som sa usmieval, postulujem niečo, čo môže byť pravdivé alebo nepravdivé, a teda podlieha racionálnemu hodnoteniu. Intelekt má ako svoj vlastný prirodzený cieľ usilovať o to, čo je pravdivé a dobré. Prirodzenou funkciou reči teda nie je len nejaký obsah. Účel, pre ktorý máme prirodzenú schopnosť hovoriť, je vyjadrenie toho, čo je pravdivé a dobré. Právo na slobodu prejavu je teda právo hovoriť pravdu a zastávať dobro.

Z toho vyplývajú obmedzenia práva na slobodu prejavu. Podľa prirodzeného zákona nemôže existovať právo klamať alebo podporovať zlo, pretože by to bolo v priamom rozpore s cieľom, pre ktorý existuje právo na slobodu prejavu. Aké rozsiahle je právo na slobodu prejavu? Určite nikto nemôže ospravedlniť obmedzovanie práva iného na slobodu prejavu len preto, že považuje to, čo táto osoba hovorí, za nepravdivé alebo zlé. Dôvodom je, že úsudok potenciálneho cenzora môže byť sám osebe nepravdivý alebo zle motivovaný. V tomto bode nestačí ani odvolanie sa na rozsudok väčšiny alebo rozsudok vládnych činiteľov. Väčšina a vlády tiež bývajú omylné a skorumpované. Nestačí ani odvolanie sa na úsudok odborníkov, ten môže byť často nesprávny alebo tiež skorumpovaný.

Pri určovaní rozsahu a hraníc práva na slobodu prejavu teda musíme brať do úvahy nielen to, že hľadanie pravdy a dobra je cieľom, pre ktorý existujú naše intelektové schopnosti a schopnosť prejavu. Musíme tiež zvážiť skutočnosť, že sme náchylní k omylu a morálnemu zlyhaniu. Ako racionálne sociálne živočíchy môžeme tieto nedostatky napraviť práve prostredníctvom racionálnej diskusie a morálnej kritiky. Čo je pravda a dobro častokrát zisťujeme v slobodnej diskusii o rôznych názoroch a skúmaní, ktoré názory majú z dlhodobého hľadiska lepšie argumenty vo svoj prospech. Naša schopnosť omylu a sklon k morálnym chybám by nás teda nielen nemali hnať rýchlo obmedzovať právo na slobodu prejavu, ale naopak, mali by nás od toho odrádzať. Existuje silný predpoklad proti obmedzovaniu slobody prejavu, aj keď usudzujeme, že

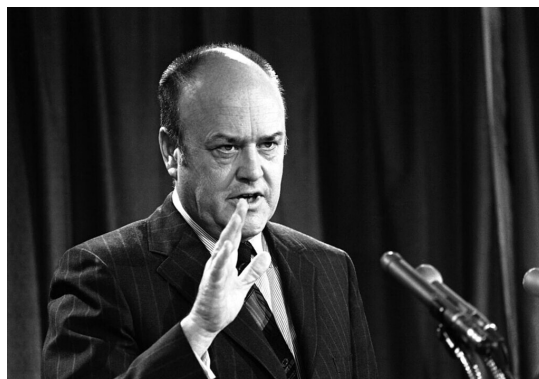
hovoriaci hovorí chybné alebo zlovoľne.

Hranice slobody prejavu

V tomto bode je najmenej kontroverzný predpoklad, že nemôže existovať právo hovoriť spôsobom, ktorý spôsobí okamžitú, vážnu a nenapraviteľnú ujmu nevinnej osobe, napríklad nespravodlivým zničením povesti tejto osoby alebo vyhrázaním sa ublížením na zdraví alebo smrťou. Preto aj tí najvážnejší obhajcovia slobody prejavu zvyčajne pripúšťajú, že osočovanie, ohováranie, nactiutŕhanie a podnecovanie k násiliu by malo byť zákonom zakázané.

Podobne možno spravodlivo zakázať poburujúce reči, pretože teória prirodzeného zákona považuje štát za prirodzenú inštitúciu, ktorá je potrebná pre ľudské blaho. (Platí však, že tyranský štát môže byť za určitých okolností oprávnené zvrhnutý, pričom v takom prípade by reč, ktorá vyzýva a organizuje takéto zvrhnutie, nebola poburujúca ani inak nespravodlivá.)

Kontroverznejšia téza je, že pornografia môže, ba mala by byť zákonom zakázaná. To odráža prístup prirodzeného zákona k sexuálnej morálke, ktorý je sám osebe kontroverzný a vyžaduje si samostatnú obranu (čoskoro uvedieme v samostatnom texte). Vzhľadom na prístup prirodzeného zákona možno pornografiu považovať za mimoriadne deštruktívnu pre spoločenský poriadok, pretože má tendenciu podporovať oddelenie sexuality od manželstva a rodiny, čím destabilizuje inštitúciu rodiny, ktorá je základnou spoločenskou inštitúciou. Preto môže byť zakázaná na princípe analogickom k princípu, ktorý ospravedlňuje zákaz poburujúcej reči. Keďže existuje sloboda prejavu aj stabilný spoločenský poriadok, aby sa uľahčilo naše hľadanie pravdy a dobra, reč, ktorá priamo podkopáva stabilitu tohto poriadku, a tak marí naše úsilie o pravdu a dobro, nie je nič, na čo máme právo, ale nič, čo má štát právo zakázať.

Ilustračný obrázok, zdroj: flickr.com

Úvahy o mylnosti našich úsudkov, ktoré oprávňujú domnienku proti zakazu vyjadrovania myšlienok, ktoré považujeme za chybné alebo zlé, neplatia v prípade pornografie. Pretože pornografia nie je v prvom rade určená na to, aby oslovila náš intelekt, ale naše vášne a pudy. Ak postavíme mimo zákon filozofickú alebo vedeckú prácu, ktorú úprimne, ale mylne posúdime ako chybnú, mohli by sme si neúmyselne zabrániť dozvedieť sa nejakú dôležitú pravdu. Ale postavenie pornografického diela mimo zákon nás nezbavuje možnosti zamyslieť sa nad nejakou myšlienkou alebo objaviť nejakú pravdu, pretože pornografia je zameraná na dráždivosť, nie na sprostredkovanie myšlienok alebo právd.

Nestačí namietat ani tým, že sa vláda mýli pri posudzovaní pornografie ako zlej a hodnej zákazu, alebo že niektorí občania s týmto rozsudkom nesúhlasia. To by bolo príliš. Nikto netvrdí, že vláda by nemala vyberať dane ani vykonávať žiadne policajné alebo vojenské funkcie, pretože sa mýli, keď ich výkon považuje za

správny a dobrý. Anarchisti by samozrejme namietali proti týmto funkciám vlády a práve preto navrhujú vlády úplne zrušiť. Vlády by totiž bez týchto funkcií nemohli vôbec existovať a anarchizmom ide o zrušenie vlády. Preto nikto, kto podporuje existenciu vlád, nemôže považovať možnosť, žeby sme sa mohli mýliť v opodstatnenosti týchto funkcií alebo v skutočnosti, že niektorí občania proti nim namietajú, za dôvod, aby ich vláda nevykonávala.

Z rovnakého dôvodu možnosť, že sa vláda môže mýliť vo svojom úsudku, že pornografia je zlá, a skutočnosť, že niektorí občania s týmto úsudkom nesúhlasia, nestačí na dokázanie toho, že vlády by nemali pornografiu zakazovať. Ak argumentujete proti všetkým zásahom do slobody prejavu na základe toho, že vláda je omylná, potom, aby ste boli konzistentní, museli by ste argumentovať proti akýmkoľvek zákonom, pretože vlády môžu urobiť chyby pri implementácii akéhokoľvek zákona.

Iný druh prejavu, ktorý môžu vlády legitímne potlačiť, je prejav, ktorý predstavuje vážne riziko rozvrátenia samotnej možnosti slobody prejavu, alebo nášho dosiahnutia cieľa, pre ktorý sloboda prejavu existuje, totiž objavenia pravdy a dobra. Predpokladajme napríklad, že nejaké politické hnutie odmietlo samotný princíp slobodnej a racionálnej diskusie a snažilo sa získať moc, aby takejto diskusii zabránilo. Karl Popper poznamenal, že názor, že vláda by mala tolerovať aj vyjadrenie myšlienok, ktoré podvracajú slobodu prejavu, vytvára „paradox tolerancie“. A tvrdil, že vláda si musí prinajmenšom vyhradiť právo potlačiť takéto názory.

Prirodzenoprávna tradícia zaujíma rovnaký postoj. Predpokladajme, že v spoločnosti prevládne názor, ktorý popiera samotnú možnosť dospieť k poznaniu pravdy alebo dobra. To je názor, ktorý dnes dominuje vo filozofii a postupne sa dostáva aj do intelektuálnej výbavy bežných ľudí. Potom už reč nebude vnímaná ako nástroj na sprostredkovanie pravdy a dobra, ale skôr ako nástroj manipulácie a sofistiky. Sloboda prejavu by sa v takom prípade stala zdrojom chýb a nespravodlivosti.

Vlády teda môžu legitímne potlačiť prejavy radikálnych foriem skepticizmu a relativizmu a iných doktrín, ktoré by podkopali samotný prirodzený zákon, ktorý je základom práva na slobodu prejavu, ak existuje nebezpečenstvo, že vplyv takýchto doktrín by sa mohol rozšíriť a ovládnuť intelektuálnu sféru.

Iste by bolo absurdné, aby sa tí, ktorých reč je v takýchto prípadoch potláčaná, sťažovali. Ako by mohli mať dôvod na sťažnosť? Ak niekto tvrdí, že pravda a racionálna debata sú ilúzie a zásterka pre mocibažných a tyranov, tak toto tvrdenie by sa týkalo aj ich vlastných argumentov. Narážame tu na obdobu situácie, keď niekto tvrdí, že pravdu nemožno poznať a toto tvrdenie považuje za pravdu. Ako sa teda dá tvrdiť, že vláda potlačením jeho názoru zmarí racionálnu diskusiu a odopiera nám poznanie pravdy, keď racionálna debata je ilúzia? Alebo ak niekto zastáva názor, že neexistujú žiadne objektívne fakty o tom, čo je dobré alebo spravodlivé. Ako by mohol tvrdiť, že vláda, ktorá potlačila jeho názor, bude konať nespravodlivo alebo bude brániť dobru, aby zvíťazilo?

Je to analogické so situáciou, kedy je štátom používané násilie na potrestanie a zastrašenie násilných zločincov. Tí, ktorí ohrozujú alebo poškodzujú životy, slobodu a majetok iných, tým stratili svoje práva na život, slobodu a majetok, a preto môžu byť (primerane priestupku) týchto vecí spravodlivo pozbavení. Podobne ako tí, ktorí konajú, aby podkopali možnosť slobody prejavu alebo realizáciu cieľov, pre ktoré sloboda slova existuje, strácajú svoje vlastné právo na slobodu prejavu. To sa bude zdať paradoxné iba vtedy, ak nebudeme mať na pamäti teleologický základ, na ktorom je založené právo na slobodu prejavu,

ako aj všetky ostatné práva.

URL adresa článku: <https://christianitas.sk/naco-je-sloboda-slova/>